

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların məntiqi təfəkkürünün formalaşması və inkişafı

Sevinc Qonaqbəy qızı Hacıyeva

ADPU-nun nəzdində

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin

“Davamlı təhsil və təlim” şöbəsinin müdiri

E-mail: sevinc.haciyeva@adpk.edu.az

Rəyçilər: r.ü.f.d. H.Q. Mirzəyeva,
r.ü.f.d. S.B. Nüşabə

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, məntiqi təfəkkür, zehni inkişaf, qavrama, metodika, əqli əməliyyatlar, analiz, sintez, müqayisə, təsnifat, sistemləşdirmə, ümumiləşdirmə, seriasiya, əqli nəticələrin çıxarılması

Ключевые слова: дошкольник, логическое мышление, умственное развитие, восприятие, методика, мыслительные операции, анализ, синтез, сравнение, классификация, систематизация, обобщение, сериация, умозаключения

Key words: preschool aged children, logic, development, understanding of, technique, analysis, synthesis, mental operations, classification, systematization, seriation, conclusion

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların qavrama bacarıqlarının inkişafı müasir reallıqla diqtə edilib. Sürətli dəyişən dünyada - informasiya, kompyuter, mobil əlaqə, internet dövründə informasiya texnologiyaları hamıya yeni imkanlar yaradır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqları maraqlı və sürətlə dəyişən gələcək gözləyir. Onlara daim artan informasiya bolluğunda düzgün səmtləşməsi, uğurlu olmaları üçün, informasiyanı tez və asan qəbul etmələri, onu təhlil etmək və yenini öyrənmək üçün tətbiq etmələri, müxtəlif situasiyalarda qeyri-adi həll üsullarını tapmağı öyrətmək lazımdır.

Təhsilin inkişafının müasir tendensiyalarına uyğun olaraq, uşaq bağçasından aktiv, çoxbilmiş, öyrənməyə maraqlı olan, intellektual və şəxsi məsələləri həll etmək iqtidarında olan uşaqlar yetişdirməliyik. Məhz bu halda məntiqin rolunu qiymətləndirməmək olmaz. Uşağın gələcəkdə, məktəbin ilk siniflərindən çətinlik çəkməməsi üçün, hər şeyi sıfırdan başlamaması üçün məhz indi, məktəbəqədər dövrdə uşağı uyğun şəkildə hazırlamaq vacibdir. Məktəbəqədər təlim və tərbiyə sistemində məntiqi təfəkkür çox böyük bir yer tutur. O uşağın zehniyyətini itiləyir, dərk etməsini çevik edir. Bir çoxları düşünlər ki, məntiqi təfəkkür – təbiətin hədiyyəsidir, onun varlığı və ya yoxluğu ilə barışmaq lazımdır. Lakin, məşhur psixoloqların araşdırmaları isbat edir ki, məntiqi təfəkkürün inkişafı ilə məşğul olmaq lazımdır.

Məntiqi əməliyyatları əldə edən uşaq daha diqqətli olur, aydın düşünür, lazım olan vaxt fikrini problemin məğzində cəmləyə bilir, digərlərini öz həqiqətlərinə inandıra bilir. Məntiqi təfəkkürün formalaşmasında tərbiyəçinin birinci yardımçısı oyundur. Riyazi məzmunlu məntiqi oyunlar uşaqlarda maraqlı, yaradıcı axtarış, öyrənmə bacarığı və arzusu tərbiyə edir.

Metodikada məntiqi təfəkkürün formalaşdırılması və inkişafı dedikdə, əqli fəaliyyətin məntiqi üsullarının formalaşması, həmçinin hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrinin izlənilməsi və qavranılması, onların əsasında sadə əqli nəticələrin əldə edilməsi başa düşülür.

Məntiqi üsulların formalaşdırılması uşağın təfəkkür prosesinin inkişafına təkan verən vacib faktordur. Uşağın təfəkkürünün inkişaf və üsullarının analizinə həsr edilən bütün psixoloji

araşdırmalar eyni bir fikirdədirlər: bu prosesə metodiki rəhbərlik nəinki mümkündür, həmçinin çox effektivdir, yəni təfəkkürün məntiqi üsullarının formalaşdırılması və inkişafı üzrə təşkil edilmiş xüsusi iş zamanı bu prosesin yüksək nəticəliliyi müşahidə edilir.

Məntiqi təfəkkürün məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda formalaşması üçün ilkin şərtlər əqli əməliyyatlar aparmaq, fəaliyyəti sözlərlə ifadə etməkdir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın riyazi inkişafı prosesinə təfəkkürün məntiqi üsullarının aktiv daxil edilməsi imkanlarını nəzərdən keçirək.

Əqli fəaliyyətin məntiqi üsullarına, başqa sözlə təfəkkürün məntiqi üsullarına müqayisə, analiz, sintez, ümumiləşdirmək, sinifləşdirmək, sistemləşdirmək, seriasiya, əqli nəticə çıxarma, analogiya, abstraklaşdırma aiddir. Bunları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Müqayisə - əşya və hadisələrin oxşar və fərqli əlamətlərinin təyin edilməsinə yönələn məntiqi üsuludur. Uşağa müqayisə etməyi öyrətmək üçün ona aşağıdakı bacarıqları əldə etməyə kömək etmək lazımdır: bir obyektin digərinə nəzərən əlamətlərinin təyin edilməsi bacarığı, obyektin əsas və qeyri-əsas əlamətlərinin təyin edilməsi, müqayisə edilən obyektlərin ümumi və fərqli xassələrinin təyin edilməsi.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar adətən əşyada çoxlu sayda xassə olmasına baxmayaraq, yalnız iki-üç xassə ayıra bilirlər. Uşağın bu xassələri görə bilməsi üçün o, bu əşyaya müxtəlif tərəflərdən baxmağı, bu əşyanı digər xassələrə malik olan əşya ilə qarşı qoymağı öyrənməlidir. Müqayisə üçün əşyalar seçərkən, uşağa tədricən ondan əvvəllər gizli qalan xassələri görə bilməyi öyrətmək mümkündür.

Bununla yanaşı bu bacarıqları əldə etmək - yalnız əşyanın xassələrini ayırd edə bilmək deyil, həm də onları adlandırma bilməkdir. Məsələn, “bütün yumruları tapmaq” əlaməti verilib. Əvvəlcə çoxluğun hər bir obyektinin bu xassəyə malik olub-olmadığı təyin edilir, sonra onlar ayrılır və “yumru olması” əlamətinə görə bir qrupda birləşdirilir.

Uşağa metodiki olaraq əvvəlcə iki obyekt, sonra isə obyektlər qrupunu müqayisə etmək öyrədilir. Kiçik uşağa əvvəlcə obyektlərin fərqli cəhətlərini, sonra isə oxşar cəhətlərini tapmaq asandır. Obyektlərin hər hansı əlamətə görə (böyük və kiçik, qırmızı və göy) qruplara ayrılması tapşırığı müqayisəni tələb edir. Uşaq bir əşyanı digəri ilə müqayisə edərkən, xassələri ayırmağı öyrənibsə, əşyaların ümumi və fərqli cəhətlərini təyin etmək bacarığını formalaşdırmağa başlamaq lazımdır. “Şəkilləri müqayisə et”, “nə ilə oxşar, nə ilə fərqli”, “oxşarı tap”, “fərqli olanı tap”, “artıq əşyanı tap”, “kəsilmiş hissəni tap”, oyunları müqayisə etmək bacarığını formalaşdırmağa yönəldilib. 2-4 yaşlı uşaq üçün oxşarlıq əlamətləri aydın görünməlidir. Böyük yaşlı uşaqlar üçün isə oxşarlıq əlamətlərinin xarakteri və sayı dəyişə bilər. İlk növbədə seçilmiş xassələrin müqayisəli təhlilini aparmağı və fərqlilikləri tapmağı öyrətmək lazımdır.

Analiz (təhlil) - müəyyən əlamətə görə obyektin qrupdan seçilməsi və ya qrupun hər hansı bir obyektinin xassələrinin təyin edilməsidir. Analiz - nəzərdən keçirilən obyektin komponentlərə, xassələrə, qanunauyğunluqlara görə ayrılmasıdır. Analiz əşyanın, obyektin bizə lazım olan müəyyən xassəsinin ayrılmasına kömək edir. Məsələn, əlamət verilib: “qısa”. Əvvəlcə çoxluğun hər bir obyektində bu əlamətin olub-olmaması yoxlanılır, sonra isə bu əlamətə görə onlar ayrılır və qrup şəklində birləşdirilir.

Sintez - analizə əks olan, müxtəlif əşyaların, obyektlərin, elementlərin (xassələrin, əlamətlərin) ümumi cəhətə görə vahid tam şəkildə birləşməsidir. Psixologiyada analiz və sintez bir-birini qarşılıqlı tamamlayan proseslər kimi nəzərdən keçirilir (analiz sintezlə, sintez isə analiz vasitəsilə həyata keçirilir). Bu və ya başqa obyektin elementlərini ayıra bilmək, həmçinin onları vahid tam şəkildə birləşdirmək bacarığının formalaşdırılmasına aid tapşırıqları uşaqların riyazi inkişafının ilk addımlarından təklif etmək olar.

Bu zaman uşağa əvvəlcə iki, sonra isə bir neçə əşyanın ümumi xassələrini görməyi öyrətmək lazımdır. Məsələn,

— *istənilən əlamətə görə əşyanın qrupdan seçilməsi (2-4 yaş): “qırmızı topu götür”, “topu götür, amma sarı olmasın”.*

— *verilmiş əlamətə görə bir neçə əşyanın seçilməsi (2-4 yaş): “bütün topları seç”, “bütün yumru olanları seç, amma top olmasın”.*

— *bir və ya bir neçə əşyanın bir neçə əlamətə görə seçilməsi (2-4 yaş): “kiçik qırmızı topu seç”, “böyük göy topu seç”.*

Metodikada produktiv analiz-sintez əqli fəaliyyətlərin inkişafı üçün uşaqlara bir obyekt müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən keçirməyi zəruri edən tapşırıqları təklif etmək məsləhət görülür. Bunun üçün “artıq olanı tap”, “fərqli olanı göstər”, “şəkli düzəlt”, “tanqram”, “fiqur düzəlt”, “nə buraxılıb” və s. didaktik oyunlar keçirmək olar. Uşaq əşyaların ümumi və fərqli cəhətlərini ayırmağı öyrəndikdən sonra, daha bir addım atmaq olar: onlara əsas xassələri qeyri-əsas xassələrdən ayırmağı öyrətmək. Bunun üçün elə əyani tapşırıqlar istifadə etmək olar ki, onlarda əsas, vacib olan xassə təyin olunub, yaxud tapmaq çox asandır. Məsələn, bütün meyvə ağacları bir-birindən yarpaqları, forması, gülləri və s. ilə fərqlənir. Lakin dəyişməyən bir xassə var ki, onların meyvə verməsidir. Beləliklə, əgər qeyri-əsas xassəni dəyişsək, əşya yenə də əvvəlki anlayışa aid olacaq, əsas xassəni dəyişdikdə, əşya artıq başqa bir əşyaya çevriləcək. Uşağın diqqətini ona yönəltmək lazımdır ki, ümumi əlamət heç də həmişə əsas olmur, əsas xassə isə - həmişə ümumdür.

Psixoloji olaraq sintez uşaqlarda analizdən tez formalaşır. Bu əsasdan analiz-sintez prosesinin formalaşdırılmasını qurmaq olar: əgər uşaq bunun necə yığıldığını bilirsə, onu analiz etmək və əsas hissələrə ayırmaq asandır.

Məktəbəqədər dövrdə sintezi aktiv formalaşdırın fəaliyyət modelləşdirmədir. Əvvəlcə bu, nümunəyə görə “mənim kimi et” fəaliyyətidir. İlk vaxtlar uşaq konstruksiyaya prosesini, tərbiyəçinin etdiklərini təkrar etməyə çalışır, sonradan bu proses yaddaşa görə təkrar edilir. Və nəhayət üçüncü mərhələdə obyektin müstəqil qurulması üsulu tətbiq edilir. Dördüncü mərhələ bu artıq yaradıcı tapşırıqdır: hündür ev qur, maşın üçün qaraj qur, xoruzu düzəlt və s.

Seriesiya – verilmiş əlamətə görə nizamlanmış artan və azalan sıraların qurulmasıdır. Piramidalar, iç-içə olan qablar, matryoskalar və s. seriesiyanın klassik variantıdır. Əgər əşyalar eyni növdəndirsə (gəlinçiklər, lentlər, çubuqlar, daşlar), seriesiyaları ölçüsünə görə, uzunluğuna, eninə, hündürlüyünə görə və sadəcə olaraq böyüklüyünə görə təşkil etmək olar. Məsələn, “lentləri uzunluğuna görə artan sıra ilə düz”, “balıqqulaqlarını böyükdən kiçiyə düz”, “şən sıranı qur” və s. tapşırıqları verilə bilər. Əgər əşyalar müxtəlif növdəndirsə, böyüklüyünə görə etmək olar. Seriesiyalar rəngə görə, məsələn rəngin intensivliyinin dəyişməsinə görə də təşkil edilə bilər. Kyuizener çöpləri seriesiya məntiqi əməliyyatının yerinə yetirilməsi üçün əsas oyun vəsaiti kimi çıxış edə bilər.

Ümumiləşdirmə - müqayisə prosesinin nəticələrinin sözlü (verbal) formada ifadə edilməsidir. Ümumiləşdirmə məktəbəqədər dövrdə iki və daha çox obyektin ümumi əlamətinin seçilməsi, qeyd edilməsi və bir qrupda birləşməsi kimi formalaşdırılır. Ümumiləşdirmə uşağın müstəqil fəaliyyətinin nəticəsi olarsa, onun tərəfindən daha yaxşı başa düşülür. Məsələn, bütün bu əşyalar böyükdür, bunlar kiçikdir; bunlar göydür, bunlar isə qırmızı və s. müqayisənin nəticəsi ümumiləşdirmə ilə bitir. Həmçinin müxtəlif formalı bir neçə əşya, məsələn, alma, armud, nar, heyva – bir qrupda birləşdirilə və ümumi ad olaraq “yeyilənlər” və ya “meyvələr” deyilə bilər. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün ümumiləşdirmənin empirik növləri, yəni öz fəaliyyətlərinin nəticələrinin ümumiləşdirilməsi mümkündür. Uşaqları belə ümumiləşdirməyə

gətirmək üçün pedaqoq xüsusi obyektlər seçir və sualları müəyyən ardıcılıqla verir. Ümumiləşdirmənin ifadə edilməsi üçün pedaqoq uşaqlara onu düzgün qurmağı, uyğun terminləri istifadə etməyi öyrədir. Ümumiləşdirməni formalaşdırmaq üçün uşaqlara “Məntiqi qatar”, “Bir sözlə də”, “Əvvəl və sonra”, “Adını qoy” və s. didaktik oyunlar təklif etmək olar.

Təsnifat (sinifləşdirmə) - ən əsas əlamətlərə görə siniflərə düşünülmüş ayrılıqdır. Bu əlamət sinifləşmənin əsası adlanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, çoxluğun siniflərə bölünməsinə alınan altçoxluqlar kəsişməməli və onların birləşməsi əsas çoxluğu verməlidir. Başqa sözlə hər bir obyekt bir altçoxluğuna daxil olmalıdır. Məsələn, uşaqlar əşyaları formasına görə paylaya bilər (yumru olanlar və olmayanlar, qısalılar və uzunlar, yastılar və həcmililər və s.)

Məktəbəqədər yaşlı uşaq ümumiləşdirmə və sinifləşdirmə üsullarını tam mənimsəyə bilmir, belə ki, bu yaş dövründə onlar üçün lazım olan formal məntiqin elementlərinin mənimsənməsi çox çətindir. Lakin onlarda bu üsulların mənimsənməsi üçün vacib olan bəzi bacarıqları formalaşdırmaq olar. Bunun üçün “bir ad ver”, “dördüncü artıqdır”, “əşyaları düz”, “çoxluğu ayır və adlandır” kimi oyunlardan istifadə etmək olar. Bu zaman formalaşan bacarıqlar bunlardır:

- *Konkret obyektin verilmiş qrupa aid edilməsi və ya ümumi anlayışdan xüsusiyyətinin ayrılması bacarığı;*

Bu bacarığı əldə etmək üçün uşaq ümumiləşdirici sözləri bilməlidir (məsələn, dolab - mebel qrupuna aiddir, oyuncaq - bu ayı, dovşan, siçan, gəlincik, alma – meyvə, sərşə - quşlar, ayı-vəhşi heyvanlar və s.).

- *Müstəqil əldə edilmiş ümumi əlamətlər əsasında obyektlərin qruplaşdırılması və alınmış qrupun bir sözlə ifadə edilməsi bacarığı;*

Məsələn, at, it, quzu, cücə - ev heyvanları; kartof, soğan, badımcan – tərəvəzlər və s. Bu bacarığın inkişafı bir neçə mərhələdə baş verir. *Əvvəlcə*, uşaq əşyaları bir qrupa yığır, lakin alınmış qrupu adlandıra bilmir, çünki bu əşyaların ümumi əlamətlərini kifayət qədər dərk etmir. *Növbəti* mərhələdə, uşaq qruplaşmış elementləri adlandırmaya cəhd edir, lakin cins sözün əvəzinə əşyalardan birinin adını verir (gilas, qarağat, moruq, çiyələk - “gilaslar”) və ya bu əşya ilə olan fəaliyyəti göstərir (stul, kreslo - “oturmaq”).

- *Obyektləri siniflər üzrə paylamaq bacarığı.*

Məsələn, tərbiyəçi stolun üzərinə müxtəlif əşyalarla dolu zənbil qoyur. Zənbildəki əşyaları müəyyən əlamətə görə üç qutuya paylamaq lazımdır. Belə paylama nisbi xarakter daşıyır, belə ki, bir çox obyektlər mürəkkəbliyinə görə yalnız bir sinifə aid edilə bilməz. Hər şey siniflərə ayrılmanın əsaslanmasından asılıdır. Təsnifatın əsaslanması verilmiş çoxluğun hansı əlamətə görə siniflərə ayrılmasını nəzərdə tutur. Təsnifatı ya verilmiş əsaslanmaya görə, ya da əsasın özünün axtarılması tapşırığı ilə aparmaq olar. Yəni, tərbiyəçi birinci mərhələdə uşaqlara hansı əlamətə görə paylamaq lazım olduğunu özü deyir. Sonrakı tapşırıqda ayırmanı hansı əlamətə görə aparacaqlarını uşaqlar özləri kəşf edirlər. Sonuncu variant 6-7 yaşlı uşaqlar tərəfindən istifadə edilə bilər, çünki məntiqi düşünmənin müəyyən səviyyəsini tələb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla təsnifatı:

- *əşyaların adlarına görə (fincanlar, nimçələr, qazanlar),*
- *ölçüyə görə (bir qrupa – böyük toplar, digərinə - kiçik toplar),*
- *rəngə görə (bu qutuya qırmızı düymələr, digərinə sarı),*
- *formasına görə (bu rəfə yumruları, digərinə - uzunları) və s.*
- *fərqli əlamətlərə görə (yeyilən – yeyilməyən, uçan – üzən heyvanlar, meşə - bostan bitkiləri və s.) aparmaq olar.*

Bu sayılanlar - verilmiş əsasa görə sinifləşdirmədir: tərbiyəçi onu uşağa deyir, uşaq yerinə

yetirir. Sinifləşdirmənin digər halında uşaq əsası müstəqil seçir. Burada tərbiyəçi obyektlər çoxluğunun bölünməli olduğu qrupların miqdarını deyir, uşaq isə özü əsası axtarır.

Sistemləşdirmə - (qanunauyğunluqların tapılması) sistemə salmaq, obyektlərin müəyyən qaydada yerləşdirilməsi, onlar arasında müəyyən ardıcılıq yaratmaq deməkdir. Məsələn, “səhvi tap”, “sıranı davam et”, “muncuqları yığ”, “əvvəl və sonra” oyunları buna kömək edir. Sistemləşdirmə üsullarını əldə etmək üçün uşaq hər şeydən əvvəl obyektlərin müxtəlif xassələrinə ayırd etməyi, həmçinin bu əlamətlərə görə müxtəlif obyektləri uyğunlaşdırmağı bacarmalıdır. Başqa sözlə desək, elementar müqayisə etməyi bacarmalıdır. Sistemləşdirməni yerinə yetirmək üçün tələb olunan əsas məntiqi fəaliyyətlər - obyektlərin sinifləşdirilməsi və seriasıyasıdır.

Böyük məktəbəqədər yaş dövründə uşaq sistemləşdirməni həyata keçirmək üçün aşağıdakı bacarıqları mənimsəməlidir:

1. *Bir əlamətə görə nizamlanan və bir sırada yerləşdirilən obyektlərin yerləşmə qanunauyğunluğunun tapılması bacarığı.*

Bu bacarığın inkişaf etdirilməsi üçün adətən, artıq nizamlanmış obyektlərə, onların yerləşmə qanunauyğunluqlarını pozmaq şərti ilə, daha birini əlavə etməyə aid tapşırıqlar istifadə edilir. Bu məsələni həll etmək üçün qanunauyğunluğu tapmaq lazımdır. Bunu tapmaq üçün isə uşaq sərəya düzölmüş hər bir obyektə diqqətlə analiz etməli və hər növbəti obyektin əvvəlkindən nə ilə fərqləndiyini göstərən əlamət təyin edilməlidir. Verilmiş növ tapşırıqların həllində bu bacarığın məşqinin ilkin mərhələsində uşağın vizual tapa biləcəyi əyani əlamətlər istifadə edilməlidir. Obyektlərin elementlərinin miqdarının, onun formasının, rənginin və s. dəyişdirilməsi belə əlamətlərdən ola bilər.

2. *İki və daha artıq əlamətə görə nizamlanan obyektlərin yerləşmə qanunauyğunluğunun tapılması bacarığı.*

Bu bacarığın inkişaf etdirilməsində əsas olan - uşağa bu qanunauyğunluğun axtarılmasında bir neçə əlamətin eyni zamanda nəzərə alınmasını öyrətməkdir. Belə əlamətlər - obyektin forması, rənginin və ya məkanda yerinin dəyişdirilməsi, obyektin miqdarının dəyişdirilməsi, obyektin hissələrinin artırılması və azaldılması və s. ola bilər. Belə məsələlərin müvəffəqiyyətli həlli üçün bir sıradakı obyektlərin əlamətlərinin ümumiləşdirilməsi, bu əlamətləri ikinci sıradakı obyektlərin ümumiləşmiş əlamətləri ilə müqayisə etmək bacarığını inkişaf etdirmək zəruridir. Bu əməliyyatların yerinə yetirilməsi prosesində məsələnin həllinin axtarılması həyata keçirilir.

Bütün bunlardan əlavə, uşağın öz həllini əsaslandırmaq, bu həllin düzgün və ya səhv olmasını isbat etmək, öz mülahizələrini irəli sürmək və yoxlamaq, əqli nəticələr çıxarmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə diqqəti yönəltmək vacibdir.

Əqli nəticələrin çıxarılması - səbəb - nəticə əlaqələrinə görə bir neçə mülahizədən yəganə mülahizənin - nəticənin çıxarılmasından ibarət olan əqli üsuldur. Məsələn, “Bu rəfdəki gəlinciklər - qəşəngdir” (birinci mülahizə), “Sarı saçlı gəlincik də bu rəfdədir” (ikinci mülahizə), “Sarı saçlı gəlincik - qəşəngdir” (nəticə).

Əşyaları mənasına görə uyğunlaşdırma (semantik korrelyasiya) - onlar arasında hər hansı əlaqələrin tapılmasıdır. Bu əlaqələrin əşya və hadisələrin əsas əlamətlərinə, xassələrinə əsaslanması daha yaxşı olar. Lakin ikinci dərəcəli əlamət və xassələrə də dayaqlanmağı bacarmaq da vacibdir. Bu əlaqələri tapmaq üçün əşyaları daxili əlamətləri, funksiyaları, xassələrinə görə bir-biri ilə müqayisə etmək lazımdır. Müqayisə olunan əşyaların müxtəlif növ münasibətlərə əsaslanan əlaqələri ola bilər. Məsələn, “hissə - tam” (təkrar - məşın, pəncərə - ev), “əşya və hadisələrin əks xassəli olması” (duz - şəkər, gecə - gündüz), “əşyaların oxşar və fərqli-

likləri” (qələm – karandaş, karandaş – pozan), “eyni növ və ya cinsə aid olması” (çəngəl – qaşığı, alma – armud) və s..

Semantik korrelyasiya təlimi - bu, münasibətlərin tez qavranılması bacarıqlarının təlimidir. Bu təlim aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir:

1. *İki əyani təqdim edilmiş əşyanın məna uyğunlaşması (“təsvir – təsvir”)*.

Əvvəlcə uşaq əşyaları mənasına görə uyğunlaşdırmağı bacarmalıdır. Belə ona əşyanın xüsusiyyətlərini analiz etmək, onun funksiyalarını təyin etmək daha asan olur. Bunun üçün uşağa ya əşyanın özü, ya da onun təsviri təqdim edilir.

2. *Əyani təqdim edilmiş əşyanın sözlə ifadə edilmiş əşya ilə uyğunlaşması (“təsvir - söz”)*.

Şəkildə göstərilmiş əşyanı sözlə ifadə edilmiş əşya ilə müqayisə etmək uşaq üçün daha çətin məsələdir. Burada, tapşırığı yerinə yetirmək üçün uşaq sözlə ifadə edilmiş əşyanı aydın təsvir edə bilməlidir. Təlimin bu mərhələsi növbəti mərhələyə - sözlərlə ifadə edilmiş əşya və hadisələr arasında məna uyğunluğu tapmaq bacarığını inkişaf etdirmək mərhələsinə keçirir.

3. *Söz şəklində ifadə edilmiş əşya və hadisələrin məna uyğunluğu (“söz – söz”)*.

Söz hər hansı əşyanı, onun xassəsini, təbiət hadisəsini və s. ifadə edə bilər. Əvvəlcə uşaqlara verilmiş iki sözlə görə konkret əşyalar arasında məna əlaqəsini tapmağa aid tapşırıqlar vermək olar. Sonra müqayisə edilmək üçün daha abstrakt anlayışlar təqdim edilə bilər. Bu zaman anlayışların uşağa tanış olması vacibdir.

Mənasına görə əşyaları uyğunlaşdırma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilən oyunlara “Lazım olan əşyanı tap”, “Uyğunlaşdır”, “Suala cavab ver”, “Uyğun şəkli seç”, “Həm yaxşı, həm pis” və s. aid etmək olar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların məntiqi təfəkkürünün inkişafına yönəldilən didaktik oyunlardan elementar riyazi təsvürlərin formalaşdırılması üzrə bilavasitə təlim fəaliyyəti prosesində, uşaqların müstəqil fəaliyyətində, asudə vaxtlarında müxtəlif metod və üsulların köməkliliyi ilə istifadə etmək olar.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin artırılması dövlətin marağındadır və “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı”nda öz əksini tapır. Nəticə olaraq məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı uşağın müəyyən olunmuş sahələr üzrə inkişafını və onların məktəbəqədər təhsili bitirmə mərhələsində kifayət qədər yüksək məntiqi təfəkkür səviyyəsində olmasını nəzərdə tutur. Uşağın dünyagörüşünün formalaşması məntiqi təfəkkürdən başlayır. Məntiqi təfəkkürün inkişafı prosesində uşaqda mülahizə yürütmək, məntiqin qanunlarına uyğun olaraq əqli nəticə çıxarmaq, səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması bacarığı formalaşır. Uşaqlarda yaddaş, diqqət, müstəqillik, maraq, müşahidə, fərasət kimi keyfiyyətlər formalaşır. Uşağın nitqi inkişaf edir, çünki o öz fikirlərini sözlərlə ifadə edir. Təfəkkürün məntiqi formalarının əldə edilməsi, onun zehni qabiliyyətlərinin inkişafına səbəb olur.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məktəbəqədər təhsilin məzmununda məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda məhz məntiqi və riyazi biliklərin formalaşması və inkişafı nəzərdə tutulur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində real təcrübənin təhlili onu göstərir ki, hal-hazırda məntiqi təfəkkürün məqsədyönlü formalaşdırılmasına az diqqət verilir. Bunun səbəbi isə metodiki materiallar kompleksinin kifayət qədər işlənilməməsidir. Ona görə də məhz böyük və məktəbəqədər yaşlı uşaqların məntiqi təfəkkürünün inkişafı üçün metodiki dəstəyin işlənilməsinə ehtiyac var.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin müəllim və tələbə heyəti, həmçinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin tərbiyəçi-pedaqoqları yararlına bilər.

Ədəbiyyat

1. Белошистая А.В. Формирование и развитие математических способностей дошкольников: Вопросы теории и практики: Курс лекций для студентов дошкольных факультетов высших учебных заведений. М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2013, - 454 с.
2. Бочанова Н.А. Развитие логического мышления старших дошкольников посредством использования дидактических игр. Белгород, 2017.
3. Воронина Л.В. Формирование и развитие у дошкольников логических приемов мышления. Екатеринбург, 2008, - 212 с.
4. Гальперин П.Я. Формирование знаний и умений на основе поэтапного формирования умственных действий. М.: МГУ, 1968, -135 с.
5. Михайлова З.А., Носова Е.А. Логико – математическое развитие дошкольников. СПб: ООО «ИЗДАТЕЛЬСТВО ДЕТСТВО – ПРЕСС», 2013.
6. Носова Е.А. Логика и математика в дошкольном возрасте. СПб: Речь, 2014, -197 с.
7. Столяр А.А. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников. М.: Мозаика – Синтез, 2014, -143 с.
8. Щербакова Е.И. Методика обучения математике в детском саду. М.: Детство – Пресс, 2015, -150 с.

С.Г. Гаджиева

Формирование и развитие логического мышления у дошкольников

Резюме

В соответствии с реальностью сегодняшний день нам нужно выпускать из детского сада ребенка умственно развитого, активного, любознательного, находчивого, творческого, с желанием и умением учиться. Анализируя и работая над этой проблемой, делается вывод, о том, что развивать логическое мышление у дошкольников нужно с младшего возраста. Несмотря на утверждения психологов, что логическое мышление у детей формируется именно с 6-7 лет, сегодняшний ребенок сравнивает, анализирует, делает умозаключения уже с 4 -х лет. А это означает, что у ребенка уже в младшей группе формируется логика.

S.Q. Hajiyeva

A logical thinking formation and development of the preschool children

Summary

Formation and development of a logical thinking. Relevantly to the reality the children of kindergarten have to be graduated as an active, resourceful, curious, mentally advanced with a big willing to study. Analyzing and working with this problem, we can make conclusion that

it's necessary to develop a logical thinking of the children from the little age.

In spite of a claim of the psychologists that a logical thinking of the children is formed from 6-7 years old age, the child already starts to analyze, compare and make some conclusions from 4 years old age nowadays. It means that a logic of a child is formed from a junior group.

Redaksiyaya daxil olub: 28.04.2022